

אמנם אסקולי רואה בקריאה זו כמה קשיים: היו"ד שבמילה "מושיב" והצורה האירופית של שלוש המילים האחרות. קריאה זו מניחה שהכתובת נכתבה באירופה בזמן מאוחר יותר ועל ידי נוצרים שרק שאלו את המילה העברית המציינת מקום ישיבה.

בשנת 1952 פרסם אַנְדְּרֵה גֶרְבֶּר (André Grabar) מִפְּרִזו קריאה חדשה של פְּבְרִיָה (Février) והיא:⁷

מוסב מרקו עוענגלסטס [...] נדרו

לפי קריאה זו יהיה התרגום:

ושב של מרקו בעל האוונגליון [אנשים אחדים?] נדרו [אותו]

יש לנו אפוא ארבע דרכים להבנת כתובת מוזרה זו – והבוחר יבחר או יחדש דרך נוספת. לעניות דעתנו המילים הברורות היחידות הן הראשונות, כלומר "מושיב מרכו", על אף היו"ד שאין סיבתה ברורה, והקריאה הסבירה ביותר של הכתובת היא הקריאה השנייה של אסקולי.

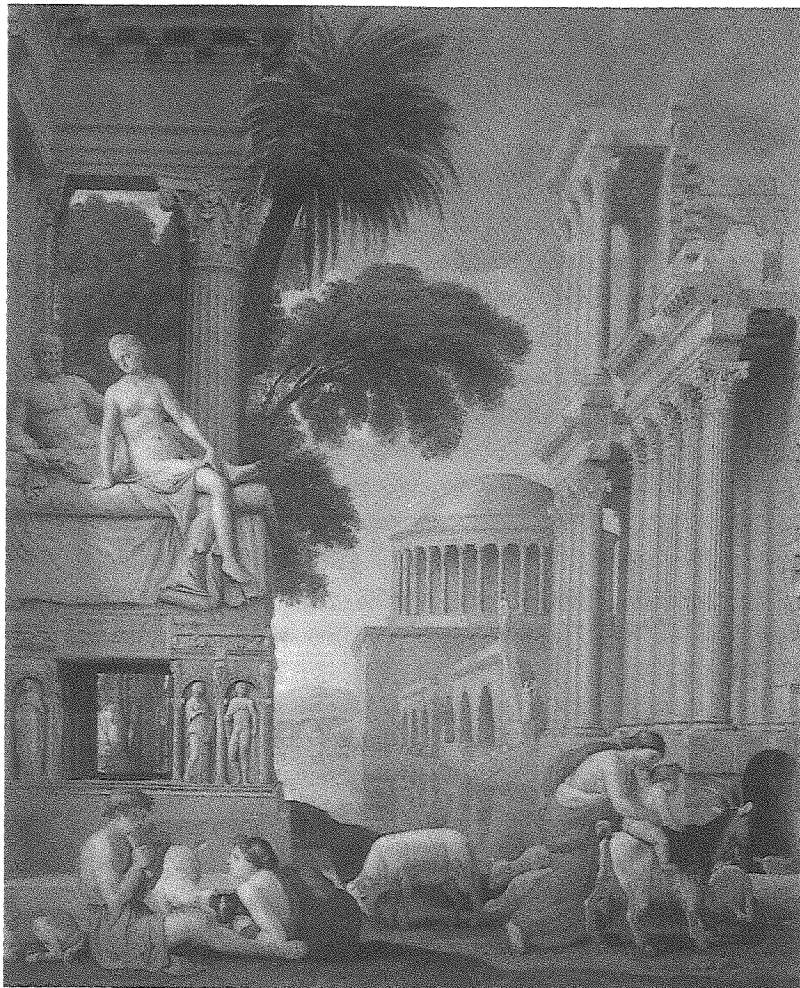
ג. "הילדות של בקחוס" של ז'אן לֶמָר

הכתובת השלישית מיוחדת בכך שהיא אחת משתי הכתובות הארוכות ביותר בין כל הכתובות העבריות המקוריות שבאמנות האירופית שמצאנו עד כה, כלומר בין הכתובות שאינן מובאות או תרגומים מן המקרא או מן הברית החדשה או מטקסט ידוע אחר (האחרת היא זו שבחזית הכנסייה של יוליאנוס הקדוש בוונציה).⁸

כתובת זו נמצאת באחת התמונות של ז'אן לֶמָר (Jean Lemaire, 1601–1659), צייר צרפתי מן המאה הי"ז לא מן המפורסמים ביותר. הוא היה ידיד נפש של הצייר הנוודע ניקולה פוֹסֵן (Nicolas Poussin, 1594–1665), ואתו שהה ברומא בשנים 1624–1638. השהייה הארוכה ברומא בחברתו של פוֹסֵן גרמה ללֶמָר שתיים אלו: אחת, שכמעט בכל תמונותיו הוא מתאר בניינים של רומא העתיקה, בבניינים או בחורבנם, ורבים מהם ניתנים לזיהוי, והשנייה,

7. דברי גֶרְבֶּר נמסרו לי במכתב של פרופ' לואיגי פוֹנְטֵל (Luigi Pontel) מגוריֶצְיָה (Gorizia) שבאיטליה מיום 10 במאי 2002, אך לצערי הוא לא ציין את מקום המאמר וזמנו.

8. ראה גבי"ע צרפתי, כלשון עמי, ירושלים תשנ"ו, עמ' 247 (=לשונונו לעם, מו [תשנ"ה] ג, עמ' 101).

איור 4

איור 5

שבהרבה מתמונותיו הוא מעתיק על הרקע הרומאי ציורים של ידידו. על אודות לְמֶר יש לנו ספר גדול באיטלקית,⁹ פרי עטו של מְאוֹרְיָצוֹ פְּגִיולו דֶל אַרְקוֹ, שנאספו בו התצלומים של כל תמונותיו ושממנו אנו שואבים ידיעות רבות.

תמונתנו (איור 4) נמצאת בדְבֵּלִין, בגלריה הלאומית של אירלנד. היא מיוחסת לשנת 1630 בקירוב, מידותיה גדולות (163 X 140 ס"מ), והיא נחשבת לחשובה שבין עבודותיו של לְמֶר. בצד ימין היא מראה בניינים רומיים ובצד שמאל סְרְקוֹפֶג בסגנון אטרוסקי; על הסרקופג נתונים שני פסלים של איש ואישה, ותחתיו, בתוך מסגרת מלבנית, נמצאת הכתובת העברית (איור 5). למטה מצוירות שתי קבוצות של בני אדם, העתקות של עבודות של פוֹסֶן, המתארות את הילדות של האל היווני בְּקָחוֹס. מכאן שֵם התמונה "הילדות של בקחוס", אולם בקטלוג של הגלריה בדבלין שמה הוא "רומולוס הצעיר", ואיני יודע על סמך מה.

הכתובת היא בת 60 אותיות המסודרות בשלוש שורות: 18 בראשונה, 20 בשנייה, 22 בשלישית. האותיות יפות וסדורות, ורובן ברורות, פרט לאות הראשונה שבשורה הראשונה והאות החמש-עשרה שבשורה האחרונה. האות שבשורה הראשונה ניתנת לקריאות שונות, אבל ההקשר מכריח אותנו לראות בה מ"ם; האות שבשורה האחרונה אינה מושלמת: היא דומה ליו"ד, וסביר לראות בה התחלה של רי"ש, גם זאת לפי ההקשר. נוסף על כך, האות הרביעית של השורה השנייה היא ביי"ת, ויש לתקנה כמעט בוודאות למ"ם; האות שאחריה היא נו"ן ויש לתקנה לגימ"ל, וזו כנראה רק טעות גרפית, שהרי ההבדל בין צורות שתי האותיות האלה אינו גדול. האותיות מתחלקות למילים ברווח ברור בין מילה למילה. נראה שהצייר, שמן הסתם לא ידע עברית, העתיק את הדוגמה שניתנה לו בהתקדמו משמאל לימין, על דרך כתיבת השפות האירופיות, וכשהגיע לסופן של השורות השנייה והשלישית (כלומר לקצה הימני שלהן) לא נמצא לו די מקום ולכן כתב שלוש אותיות קטנות יותר מן האחרות. שורות אלו אף בולטות מימנה ביחס לשורה הראשונה. הכתובת אף אינה מציגה משפט שלם, לפי

9. Maurizio Fagiolo dell'Arco, *Jean Lemaire pittore "antiquario"*, Roma 1996. ראה בייחוד עמ' 86, 96, 180. בעמ' 96 המחבר כותב שהכתובת "מועתקת בנאמנות" (fedelmente ricopiata) – בוודאי כוונתו שהיא מועתקת בנאמנות מן הדוגמה שנמסרה לצייר, לא מסרקופג שהיה לפניו.

הנראה מחוסר מקום, ומסתיימת במילת שלילה אֵל. וזו לשון הכתובת לפי הבנתנו:

מִן הָאוֹצֵר הַזֶּה כָּאוֹת נִפְשָׁךְ
 חוֹשׁ בְּנוֹפוֹ הִיָּה מִי שֶׁתְּהִיָּה קָח
 אֲבֵל אֲזוֹהִיר אוֹתָךְ הַסֵּב הָרֹאשׁ וְאֵל

כפי שאמרנו, לדעתנו יש לתקן את המילה השנייה שבשורה השנייה ולקרוא **מְגוֹפּוֹ**, ופירושו המשפט נראה: מִן הָאוֹצֵר הַזֶּה קָח מְגוֹפּוֹ כָּאוֹת נִפְשָׁךְ, תִּמְהַר, אֲבֵל אֲנִי מְזוֹהֵר אוֹתָךְ: הִפְנָה אֶת הָרֹאשׁ וְאֵל (תסתכל!). המילים כולן מקראיות; הציורף **אֵוֹת נִפְשָׁךְ** בא במקרא בצורתו זו ארבע פעמים, ועוד פעמיים בצורות **אֵוֹת נִפְשׁוֹ**, **אֵוֹת נִפְשָׁה**. לא נייגע את הקורא בהצעת תיקונים שונים אפשריים הן באותיות הן בסדר המילים, ונסתפק במה שנראה לעינינו.

פאגיולו דל ארקו לא התעלם מן הכתובת העברית שבתמונה, כפי שעשו מבקרי אמנות רבים במקרים כאלה, אלא פנה אל יודע עברית, הרב אֶנְצֵוֹ דִּי־קֶסְטֶרוֹ, שתרגומו האיטלקי לכתובת מובא בספר. הקריאה שאנו הצענו שונה בכמה פרטים מזאת של הרב דִּי־קֶסְטֶרוֹ כפי שאפשר לשער אותה מתוך תרגומו; לא נבוא כאן להתפלמס אתו, רק נציין שאת סיום הכתובת הוא מתרגם: *volgi il capo verso il tuo Dio*, ומזה אנו למדים שהוא קרא "הסב הראש אל אלהיך", ואיני יודע איפה מצא את המילה האחרונה.

עצם הימצאות כתובת עברית בעתיקות של רומא תמוהה. אני מעז להציע את ההשערה שבהיות הסרקופג בסגנון אטרוסקי, כפי שכבר אמרנו, לא רצה הצייר לכתוב עליו כתובת לטינית, והיות והלשון האטרוסקית לא הייתה ידועה לו (ואף היום אינה ידועה בשלמותה מכיוון שרוב הטקסטים בה הם כתובות קבורה קצרות החוזרות על עצמן), וגם קשה היה לו למצוא איש בקי בה, בחר בעברית כדי לשמור על אקזוטיות כלשהי. אשר לתוכן המוזר של הכתובת, ההסבר הפשוט ביותר הוא להניח שלְמֶר ביקש מיודע עברית טקסט עברי, והוא נתן לו ממה שבא לידו, ואף טקסט זה לא היה ביכולת לְמֶר להעתיקו בשלמות. ושמא הכתובת מרמזת למאורע מסוים או לאגדה שאינם ידועים לנו.

כדאי לציין שאותיות עבריות נמצאות גם באחת התמונות של ניקולה פוֹסֶן, "ישו והאישה הנואפת", השמורה במוזאון לובר בפריז, ולכן אפשר שגם בזה יש השפעה של פוֹסֶן על לְמֶר.

יוסף עופר

עוד על הכתובת בציורו של למר

בעמ' 129 בחוברת זו פרסם פרופ' צרפתי כתובת עברית הנראית קטועה, ואף המשפטים הכלולים בה נראים קטועים ומבולבלים. צרפתי הצביע על כך שהאותיות הראשונות בשורה האמצעית הן קטנות וצפופות, ומכאן הסיק כי הצייר המעתיק לא ידע עברית ולכן העתיק את הכתובת העברית משמאל לימין. אם כך הדבר, ייתכן שמספר השורות בכתובת המקורית היה שונה ממספר השורות לפנינו, והעתקתה משמאל לימין גרמה בלבול בסדר המילים.

נראה לי לשער כי הכתובת המקורית הייתה כתובה בשתי שורות, כך:

היה מי שתהיה, קח מן האוצר הזה כאות נפשך
אבל אזהיר אותך: הסב הראש ואל [ת]חוש בנופו

הצייר העתיק את הכתובת משמאל לימין, אבל שורותיו היו קצרות יותר, וזו הייתה התוצאה:

מן האוצר הזה כאות נפשך
[ת]חוש בנופו היה מי שתהיה קח
אבל אזהיר אותך הסב הראש ואל

המשפטים בהצעת השחזור הזאת נראים שלמים וברורים. אמנם קשה לקבוע בוודאות את המשמעות המדויקת של הכתובת, אבל מעתה נפתח הפתח להשערה שהטקסט קשור לתמונה שבתוכה שובץ. שמא ביקש הכותב היהודי להורות ליהודים אחרים מה מותר "לקחת" מן התמונה ומה לא. והשווה לכאן תופעה דומה בדיפטיכון שבאוסף קרלסרוהה, שפרסם צרפתי בלשונו לעם נ (תשנ"ט) ג, עמ' 122-128. גם שם הועתק טקסט עברי משמאל לימין בשורות קצרות, והדבר גרם בלבול בסדר המילים.

כפי שניזכר בהמשך, השחזור נכון למעט טעויות קריאה אחדות, שנבעו בעיקר מאופי העתקתו של למר. למר העתיק את הכתובת מן הספר *Hypnerotomachia Poliphili* (להלן HP)².

ב

בטרם נעסוק בכתובת נאמר מילים אחדות על הספר. הדפיס אותו לראשונה בוונציה בדצמבר 1499 המדפיס-ההומניסט הנודע אלדוס מנוטיוס (Aldus Manutius) על פי הזמנתו של לאונרדו קראסו (Leonardo Crasso), משפטן מוורונה.³ רק בשנת 1512 גילה אחד הקוראים כי האותיות הפותחות את 38 פרקי הספר יוצרות אקרוסטיכון זה: POLIAM FRATER FRANCISCVS COLVMNA PERAMAVIT. פירוש הדברים: האח [=הנזיר] פרנציסקו קולונה אהב מאוד את פוליה. הקורא סבר כי זהו שם המחבר, רשם זאת על הטופס שברשותו וציין כי קולונה חי עדיין במנזר על שם הקדושים יוחנן ופאולוס בוונציה. למרות זאת אין הסכמה במחקר לגבי זהות המחבר. הועלו גם הצעות זיהוי אחרות, למשל לורנצו דה מדיצי (Lorenzo de Medici), שליט פירנצה, והאדריכל לאון בטיסטה אלברטי (Leon Batista Alberti).

מכל מקום ברור שלא כל הכלול בספר יצא מתחת ידו של איש אחד, ושהמוצר המוגמר חייב שיתוף פעולה של מומחים שונים, שכן החיבור תוכנן מלכתחילה כדפוס ומעולם לא הופץ ככתב יד. לפניו גם לא נוצר דפוס הכולל כמות גדולה כל כך של חיתוכי עץ – 172 במספר. חיתוכי עץ אלה אינם איורים שאפשר להוסיף או לגרוע. הם מספקים מידע שאינו מצוי בטקסט וכוללים כתובות רבות – רובן בלטינית או ביוונית, אבל גם אחדות בעברית ובערבית – וכן "היירוגליפים" רבים שהומצאו ועוצבו במיוחד לדפוס זה. מובן שספר כזה אי אפשר ליצור בכמות מסחרית בהעתקה ידנית.

רמת העיצוב והביצוע הטיפוגרפי, המבטאים את הדגש שהושם על המידע החזותי, והתלות ההדדית בין הטקסט לבין הכתובות והציורים זיכו דפוס ערש זה בתואר "ראשון ספרי האמבלמות"⁴. חיתוכי העץ, שהם החלק המפורסם

2. הביבליוגרפיה הנוגעת לספר זה היא עצומת ממדים. אביא כאן את המהדורה המדעית לחיבור: F. Colonna, *Hypnerotomachia Poliphili*², a cura di G. Pozzi e L. Ciapponi, Padova 1980.
3. בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים יש עותק יפהפה של דפוס ערש זה, ואני מודה לספרנים על שאפשרו לי לעיין בו. האיורים שלהלן מתפרסמים באדיבות בית הספרים. על אלדוס ראה למשל M. Lowry, *The World of Aldus Manutius*, Oxford 1979.
4. L. Donati, "Polifilo ed Andrea Alciati (1499–1550)", *Refugium Animae* ראה

אהרן ברבריאן

כיצד נוצרה הכתובת העברית המופיעה בציור של ז'אן לָמֶר

א

ב"לשונונו לעם" נג (תשס"ב, עמ' 126–129) פרסם גד בר-עמי צרפתי כתובת עברית המופיעה בציור של ז'אן למר (Jean Lemaire). הציור ידוע בשם "הילדות של בקחוס". צרפתי הפנה את תשומת הלב לעובדה שהצייר, שלא ידע עברית מן הסתם, העתיק את הטקסט העברי משמאל לימין. בשני מקומות נאלץ לצופף את אותיותיה של המילה האחרונה בשורה כדי להכניסה למסגרת שקבע מראש. הטקסט שנתקבל בסופו של דבר נראה קטוע ומבולבל, ולא כל האותיות ניתנות לזיהוי חד-משמעי (איור 1).

איור 1

עוד באותה חוברת (עמ' 159) הציע יוסף עופר פתרון אלגנטי ומשכנע לשחזור הטקסט. הוא הניח שמי שאינו ער לעובדה שעברית נכתבת מימין לשמאל בוודאי אינו מודע לבלבול בסדר המילים שייגרם אם ישנה את מספר השורות בהעתקתו. לפי שחזורו של עופר הטקסט שהעתיק למר בשלוש שורות היה כתוב במקורו בשתי שורות, כך:

היה מי שתהיה, קח מן האוצר הזה כאות נפשך
אבל אזהיר אותך: הסב הראש ואל [ת]חוש בנופו¹

1. לאחרונה שב ופרסם צרפתי את הכתובת במאמר באנגלית. ראה G. B. Sarfatti, "Hebrew Script in Western Visual Arts: Addenda", *Italia* (Jerusalem) 16 (2004), no. 286 (pp. 146–148). כאן חזר צרפתי על דבריו ומביא בהבלטה הראויה את השחזור של עופר, אלא שהוא משנה את קריאתו במילה האחרונה – בגופו.

ביותר של הספר, עוצבו בידי צייר שטרם זוהה ונחתכו בידי אמן שזו הייתה מלאכתו. הסתירות המתגלות לפעמים בין ההדפסים לבין המתואר בטקסט אף הן מלמדות על חלוקת העבודה בין הסופר לצייר. כפי שנראה בהמשך, רמתו של הטקסט העברי מלמדת שאף מנסחו אינו זהה עם מחבר הספר, ואף כאן יש קשר הדוק לטיפוגרפיה, שעליה ניצח אלדוס.

הערת פתיחה המופיעה בעמוד הראשון של הספר מכניסה את הקורא לאווירה הסוראליסטית שהוא עתיד לחוות ומזמינה אותו לפענח את המשמעויות החבויות בטקסט ובאיורים: "מאבק האהבה בחלום של פוליפילו, המלמד שכל ענייני האדם אינם אלא חלום ומזכיר אגב כך הרבה דברים שכדאי להכיר".⁵ הסיפור מגולל עלילת אהבה אלגורית אשר בה הגיבור פוליפילו (משמעות השם: 'אוהב כולי' או 'אוהב את פוליה') יוצא בחלמו למסע ארוך בחיפוש אחר אהובתו. בדרכו הוא מתעכב לבחון אובייקטים המייצגים את התרבות הקלסית הפגנית: מבנים, פסלים, שרידי עתיקות וכתובות, ופוגש דמויות מיתולוגיות הקשורות לנושא האהבה. פוליה, ספק אישה יפהפייה ספק האנשה לצימאון הדעת של הגיבור, נענית לו חלקית לרגע בחלום, אך מתגלה לבסוף כאשליה חמקנית במציאות.

ג

זוה לשון הכתובת כפי שהיא מופיעה בדפוס הערש של אלדוס:

היה מי שתהיה קח מן האוצר הזה כאות נפשך
אבל אזהיר אותך הסר הראש ואל תיגע בגופו

בהוצאה זו ידוע עותק אחד המביא נוסח שונה במילה האחרונה. הכתובת סודרה בו בשלוש שורות ונדפסה באות שונה וגדולה יותר:

היה מי שתהיה קח מן האוצר
הזה כאות נפשך אבל אזהיר
אותך הסר הראש ואל תיגע הגוף:⁶

5. *Bibliotheca: Festschrift für Albert Kolb*, Wiesbaden 1969, pp. 204–224. ראה עוד בנספח להלן.

6. HYPNEROTOMACHIA POLIPHILI. UBI HUMANA OMNIA NON NISISOMNIUM ESSEDOCET. ATQUE OBITER. PLURIMA SCITU SANE QUAM DIGNA COMMÉMORAT.

7. ראה J. Bloch, "Venetian Printers of Hebrew Books", *Bulletin of the New York Public Library* 36 (1932), pp. 71–92, ובעיקר עמ' 73, וכן פריטים 3, 4 בטבלה

גם הכתובת בציור של למר מסודרת בשלוש שורות, אבל לא זה הנוסח שהיה לפניו, כפי שאפשר להיווכח בקלות. ה-HP, שנתחבר במקורו בלשון מלאכותית מעורבת וקשה להבנה,⁷ תורגם לצרפתית בת הזמן וזכה לפופולריות גדולה יותר בצרפת. שם הוא נדפס ארבע פעמים במהלך המאה השש-עשרה, בשנים 1546, 1554 (1553), 1561 ו-1600. למר הכיר בוודאי את התרגום הצרפתי, שכן היצירה הייתה פופולרית בחוגי אמנים בשל חיתוכי העץ שהוכנו במיוחד לתרגום זה. כאן הכתובת העברית סודרה בשתי שורות כמו בטפסים הרגילים שהדפיס אלדוס, אבל במקום תיגע הודפס בטעות תוגע.⁸ נראה שעותק מן הסוג שבו סודרה הכתובת בשלוש שורות לא היה ידוע ללמר כלל, שאם לא כן בוודאי היה משתמש בו. כפי הנראה הוא סידר את הכתובת בשלוש שורות מטעמים אסתטיים, שהרי ברור שהעדפות נוסח לא היו לו, פשוט משום שלא ידע עברית כלל.

אם כך מה ראה למר להעתיק בציורו כתובת עברית דווקא? המעיין ב-HP ייווכח שהטקסט העברי הוא חלק מכתובת תלת-לשונית עברית-יוונית-לטינית, ובשלוש הלשונויות התוכן זהה. בתרגום הצרפתי תורגמה אף הכתובת ללשון זו, היא שפת האם של הצייר.⁹ ברור אפוא שהוא ידע יפה מה כתוב בכתובת העברית, אף שלא ידע אפילו מהו כיוון הכתיבה בלשון זו. מה מנע ממנו לבחור בנוסח הלטיני, שלשונו הייתה מובנת לכל הפחות למשכילים!! העדפת הנוסח העברי מלמדת על כוונתו להציב לפני המתבונן ביצירתו את הרף הגבוה ביותר להבנתה. למרבה האירוניה הצייר עצמו נכשל שלא ביודעין בהצבת רף זה. עם זאת ברור שחובב האמנות שלמר שיווה לנגד עיניו כצרכן פוטנציאלי של יצירתו היה צריך להיות בקי ב-HP. למראה הכתובת היה צרכן כזה עשוי להיזכר במקורה ובעזרתו לפתור את חידת הציור, אף אם לא שלט בעברית.

הנספחת למאמר לפניו; P. Hofer, "Variant Copies of the 1499 Poliphilus", שם, עמ' 475–486, ובעיקר עמ' 478, 479, וכן ציור II הנספח למאמר לפניו.

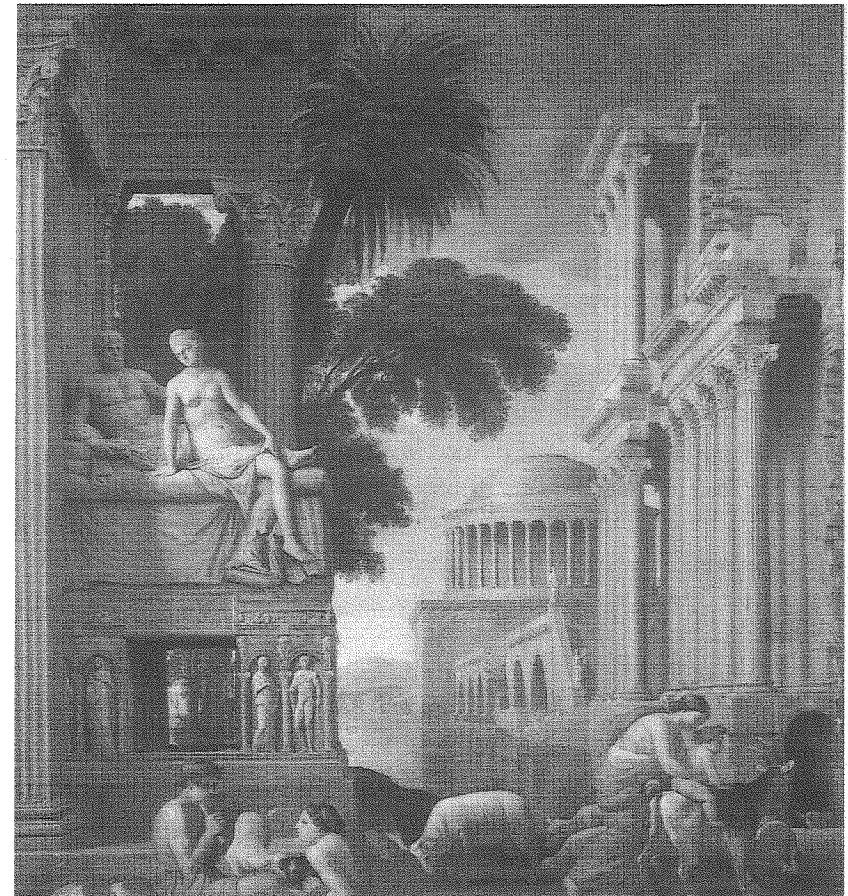
7. גוף הספר כתוב בניב איטלקי ונציאני, אבל יש בו מילים לטיניות רבות בעלות "חזות" איטלקית, שאין למצואן בשום מילון איטלקי, ומילים יווניות באותיות לטיניות שאין כדוגמתן ביוונית, כגון שם הספר עצמו - Hypnerotomachia Poliphili. כמו כן הלשון מתובלת במילים מן האיטלקית הספרותית (הטוסקנית) ובמילים יווניות ולטיניות ממש.

8. ראה F. Colonna, *Le songe de Poliphile*, fac-similé de la première édition française de 1546 [...] présenté par Albert-Marie Schmidt, Paris 1963, leaf 11.

9. ראה שם וראה עוד בהערה הבאה.

ד

בציורו של למר (איור 2) מופיעה הכתובת העברית בבסיסו של סרקופג בסגנון אטרוסקי. גוף הסרקופג מעוצב כִּסְפֵת הסבה (kliné) ומכסהו כפסל גבר ואישה עירומים בסיטואציה אינטימית.

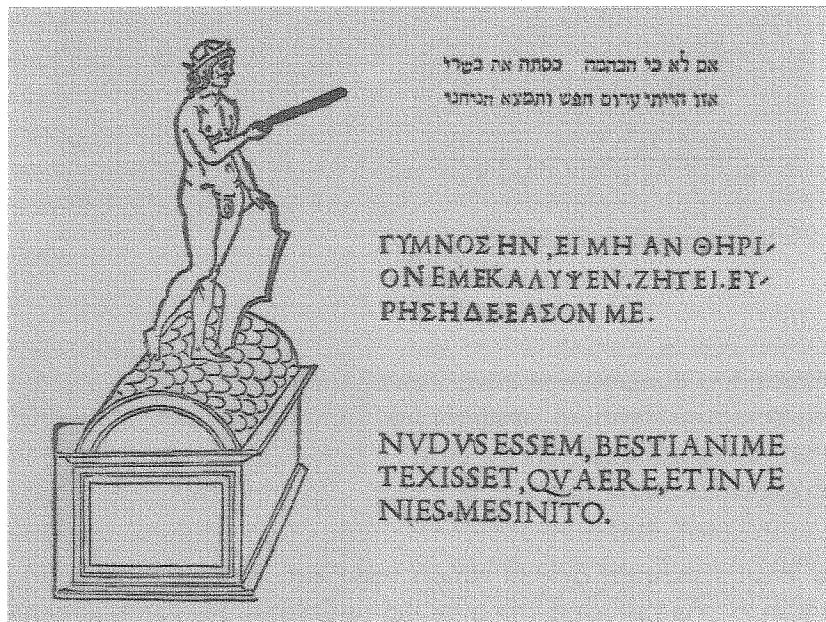

איור 2

המעייץ ב-HP ייוכח שהכתובת התלת-לשונית שממנה העתיק למר את החלק העברי מלווה בהדפס של סרקופג מלבני בעל מכסה קמור. עליו עומדת דמות של אישה עירומה עטורת כתר, המצביעה אל מאחורי גבה בידה הימנית ואוחזת מגן בידה השמאלית (איור 4). על פי המסופר בפרק צריכה הכתובת להיות חרותה על

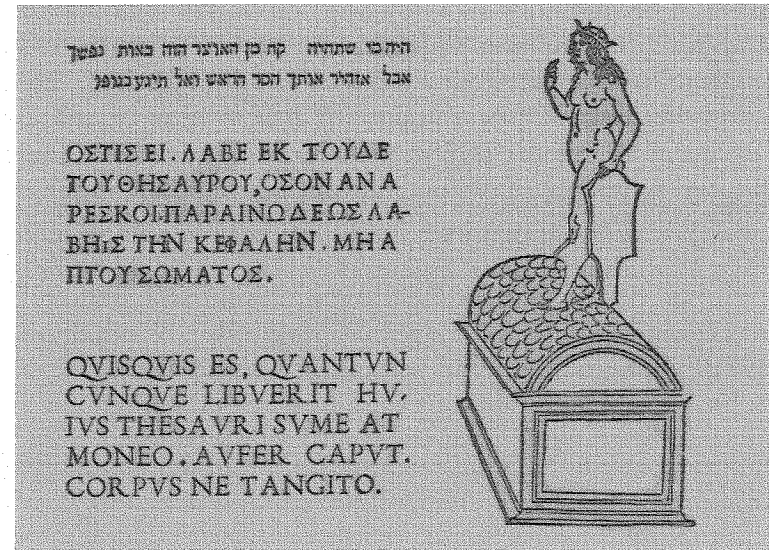
המגן, אבל מפאת העדר מקום היא נדפסה בצדו של ההדפס. לא זו אף זו, לפני הכתובת הנידונה מופיעה כתובת תלת-לשונית אחרת, אף היא מלווה הדפס של סרקופג כזה. על מכסהו עומדת דמות של גבר עירום עטור כתר המצביע כלפי מעלה בשרביט שבידו הימנית. בידו השמאלית אוחז אף הוא מגן שעליו (על פי הטקסט) צריכה להיות חרותה הכתובת (איור 3). וזה לשון החלק העברי:

אם לא כי הבהמה כסתה את כשרי
אזי הייתי עירום חפש ותמצא הניחני¹⁰

איור 3

10. כתובת זאת לא תורגמה לצרפתית בתרגום הצרפתי (שם, דף 10). זו כפי הנראה הסיבה לכך שלמר בחר בכתובת האחרת. לא התוכן המסוים של הכתובת היה חשוב לו אלא ההקשר הספרותי השלם שממנו היא נשלפה ואשר אליו הייתה צריכה לכוון, כרגיל בציורים אמבלמטיים. גם בכתובת זו נפלו טעויות. המילה **ערום** הועתקה **ערים** והמילה **הניחני** הועתקה **הניחני**. טעויות בהעתקת הכתובות העבריות הנוכרות נפלו בכל המהדורות שראיתי, כולל במהדורה המדעית הנוכרת בהערה 2 לעיל. אין כמוכן טעויות במהדורות שבהן צולמו הכתובות מדפוס הערש. יש מהדורה צרפתית מראשית המאה העשרים שבה הכתובות העבריות הושמטו כליל.

איור 4

פוליפילו, גיבור ה-HP, מוצא אגב שיטוטיו בחלום את הסרקופגים ואת הכתובות בתוך חללו הפנימי של פסל ענק של פיל (איור 5). תחילה הוא מגלה את הסרקופג של הגבר בחלקו האחורי של הפיל, ורק אחר כך, בתוך ראשו של הפיל, את זה של האישה, אשר אליו מכוון הגבר בשרביטו ובכתובת החרותה על מגנו.

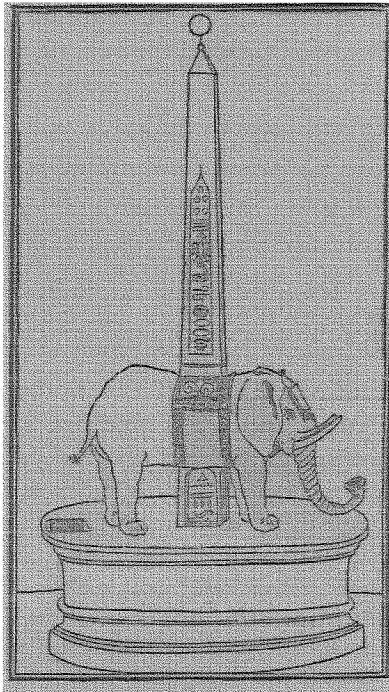
המשמעויות החבויות בקשר שבין העלילה לציורים ולכתובות בסיפורו של פוליפילו הן מורכבות וסבוכות. אין כאן מקום לדון בכלן, אבל ברור כי הכול נע סביב היחסים שבינו לבינה. חלומו של פוליפילו ב-HP מתגשם במחזה שנגלה לעיני המתבונן בציור של למר, שהוא סוראליסטי לא פחות. דמויות הגבר והאישה, שעמדו כל אחת בנפרד על מכסהו של סרקופג, חולקות עתה יצוע, מקברי אף הוא – סרקופג אטרוסקי.¹¹

11. לקשר שבין העלילה לבין הציורים הנידונים ב-HP אני מתכוון לייחד מאמר נפרד. כמו כן יש בדעתי להקדיש מאמר מיוחד לביור מהות ציורו של למר.

ה

נעייך כעת בכתובות כפי שהן מופיעות ב-HP. הכתובות, שהן כתובות קבר רק לכאורה, באות לבטא אמת אוניברסלית הקשורה בעלילת הספר ובמגמתו הכללית. יש כאן ביטוי אירוני למצבו של האדם לאחר גירושו מגן עדן, באמצעות פרודיה על סיפור גן העדן. בסיפור המקראי מתחבא אדם הראשון מפני אלוהים לאחר שאכל מפרי עץ הדעת והתברר לו שהוא עירום (בראשית ג, ח-י). כאן העירום קבוע בתודעתו של האדם ורק הקבר מכסה עליו: "אם לא כי הבהמה [=הפיל אשר גופו החלול משמש כמערת קבורה] כסתה את בשרי אזי הייתי ערום". המהפך התודעתי שעובר האדם ב-HP תואם את עלילת החלום, שבה העולם ההפוך הוא המצב הטבעי. הגבר, שכבר השלים עם גורלו, מפנה את האורח לאישה. האישה היא זאת שחרצה את גורל שניהם בעבר, וכעת היא מנסה לפתות את האורח באוצר [=הפיל]. המשימה שהיא מטילה על האורח – "הסר הראש ואל תיגע בגופו" – היא כמובן משימה בלתי אפשרית, והיא מנוסחת כמו המשימה שהטיל הבורא על האדם, וזה האחרון לא עמד בה: "מכל עץ הגן אכל תאכל; ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו" (בראשית ב, טז-יז).

הפרודיה מצטיינת גם בלשון ככל שהדבר נוגע לנוסח העברי. הכתובות נוסחו בעברית מקראית. על כך עמד כבר צרפתי, אף שהוא הכיר רק כתובת אחת בנוסחו המשובש של למר. זו עברית מקראית טובה, לא רק באוצר המילים כי אם גם בתחביר. משפט התנאי הבטל הפותח את כתובתו של הגבר מעיד על בקיאות מופלגת של מנסחו בלשון המקרא. צירוף המיליות **אם לא כי** הפותח את איבר התנאי הבטל מופיע רק פעם אחת במקרא בשירת האזינו: "איכה ירדף אחד אלף ושנים יניסו רבבה אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם" (דברים לב, ל).¹² מילת הקישור הרגילה הפותחת איבר כזה במקרא היא **לולי/לולא**.

איור 5

12. ראה F. Brown, S. R. Driver and C. A. Briggs, *A Hebrew and English*